

A magyar verselmélethez.

(A szakosztály 1911 április 26-iki ülésén bemutatott tanulmány.)

— Második közlemény. —

III. Hangsúlyos és mértékes verselés a magyar költészetben.

A magyar népköltészetben a hangsúlyos verselés az uralkodó. Ez magában véve nem eredeti vonás, mert általában közös a modern népek népköltészetével. Annál több eredetiség nyilatkozik azonban azokban a magyar nyelv természetén alapuló sajátos hangalakulatokban, melyekkel — mint főntebb láttuk — a magyar ütemekben találkozunk. Sok népdalunkban könnyen kitalálható a ritmus, még ha nem egészen szabatos is, s a sorok és versszakok alkotását illetőleg nagy részök nem igen különbözik más népek népdalaitól. De találunk köztük olyan alakukat is, a milyenek más nép költészetében kevésbé, vagy éppen nem fordulnak elő. Ilyenek az olyan sorok, melyekben csonka ütemek, két időrésznek egy szótagba való összevonása fordul elő, még pedig nem csak a sorok végén, a hol két- vagy háromtagú ütemek inkább szoktak előfordulni, hanem a sorokon belül, sőt legelül is. Pl.:

Eb fél | kutya fél.

Ej haj | nem bánom

Hortobágyi | *pusztán* | fúj a szél.

Csak magam | *járom* | egyedül.

Valószínű, hogy az ilyen ütemű versek nagyrészt a népies dallamok hatása alatt keletkeztek, mert népies dallamainkban gyakori az olyan ütemezés, a melyet az idézett sorokban találunk, még ha a szöveg egészen más ritmust tüntet is fel.

Így a következő sorok:

Kicsiny vagyok én,
Majd meg nővök én.

ritmusra nézve teljesen megegyeznek emezekkel:

Az én uram vén
Nem szeretem én.

mégis csak az utóbbiban követi a dallam a vers ritmusát ekkép:

*Az én uram | vén
Nem szeretem | én*

míg az előbbinek dallama ilyen ütemeket tüntet fel:

*Kicsiny | vagyok én
Majd meg | nővök én.*

Mi az ilyen versekben s dallamokban az eredeti magyar s az idegenből átvett, azt nehéz meghatározni. Hogy népics dallamaink nagy részén a szláv hatás észrevehető, azt nem lehet tagadni. Kevésbé vagy éppen nem mondható ez a német dallamokról, mert ezekben többnyire a páratlan részű ütemek az uralkodók s a sorok kezdődhetnek szintúgy ütemelőzővel, mint anélkül; míg a magyar dallamokban az ütemek páros részűek s az ütemelőző ismeretlen. S a milyen a magyar népdalok zenei ritmusa, olyan általában versritmusuk is; párosrészű ütemek és ereszkedő hangmenet itt is a jellemző sajátságok.

És mégis téved, aki azt hiszi, hogy egyáltalában még csak kivételesen sincsenek népdalaink között olyanok, melyekben páratlan részű ütemek fordulnak elő.

Ilyen verset találunk a Krizától kiadott „Vadrózsák” között:

*Katának | töttek | fejére | fátyolt
Nekem is | igön | csepű nad | rágot
Hej a vig | kedvem | vig aka | ratom
Még sem hagy | ingem | bánatba | esnem.*

Páratlan részű ütemek vannak a következő makaroni versben is, hol a magyar ütemek olyan szépen karöltve haladnak a németekkel, hogy a legkisebb egyenetlenség sem vehető észre közöttük. Ime:

*Szívem | szívem
Was hast du | g'macht',
Nem tudtam | aludni
Die ganze | Nacht
Mikor én | aluszom
Träum ich von | dir
Álmomban | gondolom
Du bist bei | mir.*

Műköltészetünkben — ha ugyan legrégibb verses emlékeinket e fogalom alá vonhatjuk — századokon át szintén kizárólag a hangsúlyos verselés nyert (jól-rosszul) alkalmazást. Ezekre nézve a vélemények legnagyobb részt megegyezők, csak Gábor Ignác kockáztatta legújában azt az állítást, hogy bennök egyik jellemző sajátság az ütemelőző (!)

Állítását arra a téves felfogásra alapítja, mely szerint a hangsúlyos verselésnél a vers hangsúlyának teljesen együtt kell haladni a beszéd hangsúlyával (még pedig a magyarban az értelmi hangsúlylyal); s így az

olyan sornál, mely nem kezdődik értelmi hangsúlylyal, a hangsúlyt megelőző egy vagy több súlytalan szótagot ütemelőzőnek kell venni. Nem nehéz belátni, hogy a soroknak ilyen tagolása nem a bennök inkább vagy kevésbé tisztán jelentkező ritmust tünteti fel, hanem azt jelöli meg, milyen hangsúlyozással kell az illető sorokat *szavalni*, pedig e két dolog között van egy kis különbség.

A 18. század második felében a mértékes verselés kezdett mindinkább terjedni, főleg mióta a klasszikai iskola három megalapítója: *Baróti Szabó Dávid*, *Révai Miklós* és *Rajnicz József* nagy buzgóságot fejtettek ki a klasszikai alakoknak a magyar nyelvre való alkalmazásában, s bár a hangsúlyos verselést teljesen háttérbe nem szoríthatta, egyes alakjaiban (rímekkel egybekötve) még napjainkban is nagy szerepét játszik. Mikor a múlt század negyvenes éveiben nagy nemzeti költőink felléptével a népies alakok hivatott művelőkre találtak, a hangsúlyos verselés megint nagyobb mértékben kezdett terjedni, miáltal műköltészetünk sok új formával gazdagodott, de egyúttal sajátos kavarodás támadt a magyar verselésben, melyből még napjainkban sem emelkedhetett fel a teljes megtisztultságig. A magyaros verselés divata által költőink mindinkább felszabadítván magokat a régi verstan békói alól, a hangsúlyos verselés elméletének hiányában jó ideig egyedül csak a népdalok példáira s jó-rossz ritmusérzékükre támaszkodhattak, akár csak az előbbi századok költői. Nem csoda hát, ha ennek az időnek költészetében lelket gyönyörködtető igazi magyar versformák mellett nagy számban találhatók gyarlónál gyarlóbbak, melyekből csak az látszik, hogy szerzőjük a régi szabályoktól való szabadulásra a legjobb módnak azt tartotta, ha mindennemű szabályt megvet.

Az új gyakorlat s a régi szabályok tekintélyének sülyedése nagy hatással volt az úgynevezett „mértékes rímes versek“-re is, melyeket az újabb divatok akkor sem szorítottak teljesen háttérbe. Ezekben is sokkal több szabadságot engedtek meg magoknak a költők, mint azelőtt főleg a trochaeusi versekben, hol annyi befolyást engedtek a hangsúlyos ritmusnak, hogy ez időtől fogva alig akadunk magyar versre, melyben a ritmus tisztán trochaeusi, vagy tisztán hangsúlyos volna.

Még nagyobb pusztítást vitt véghez e forrongás a jambusi versekben, melyekben a szabad kezelés sokkal fülsértőbben nyilatkozik, mint a magyar hangsúlyos ritmussal rokon trochaeusiakban; s hogy e verselési szabadság mindinkább terjedt, abban e korbéli legnagyobb költőink sem teljesen hibátlanok.

Hogy Petőfi versei között a legszabatosabb folyásúak mellett számos pongyola verselésű is van, azt senki sem tagadhatja, de található Tompának, sőt a forma nagy mesterének, Aranynak is nem egy költeménye, melyben a verselés nem egészen mintaszerű.

Lássunk néhány példát mind a három költőből.

Petőfinek „Rózsabokor a domboldalon“ kezdetű dalában ugyancsak nehéz határozott ritmust találni. Következő versszakában :

Lenn a Dunában a nap képe,
Reszket a folyó örömébe,
Ringatja a napot csendesen,
Épen mint én téged kedvesem,

a két utolsó sor ilyen ritmust tüntet fel :

Ringatja a | napot | csendesen
Épen mint én | téged | kedvesem.

de az első kettőből ez sehogy sem tűnik ki.

Félig trochaeusokat, félig hangsúlyos ütemeket látunk a következőben :

Volt a | szőlőben ha | tárom
De eladtam | tavaly nyáron. (Szomjas ember tünődése.)

Jambusi sorai között találunk ilyeneket is :

Hisz sugarát | elviszi a
Nap ha leszáll. (Az árva leány.)

vagy :

Megkő | szőnöm | az i | lyen ősz
Alá | zato | san kő | szőnöm. (Sovány ősz.)

Tompa még több szabadságot enged meg magának jambusaiban. Egy regéje (Az izsóp és a viola) így kezdődik :

A halmon, melyet zöld erdő ölel,
Két vi | rág la | kott egy | máshoz | közel.

de még ez nem a legrosszabb hangzású, mert habár a második sorban két jambus helyett egymásután két trochaeust találunk, a hosszúaknak használt rövid szótagok legalább hangsúlyosak, a hosszúik pedig hangsúlytalanok. Különösebb jambusi sorok a következők :

Igazítás | nélkül | elkez | de já | rni (A barlang lelke)
Kit szerelme | tart ho | vá men | ne. (Tiz forrás.)
Sem | miben sin | csen rő | vidsé | ge. (András polgár.)

Arany itt-ott szintén sok szabadságot enged meg magának. Vannak költeményei, melyekben jambusi (tehát emelkedő) és hangsúlyos ütemű (tehát ereszkedő) sorok úgy össze vannak keverve, hogy bajos meghatározni, mi bennök az uralkodó ritmus. Ilyen pl. „A sárkány“ című allegoriája. Lássunk belőle egy részletet :

De mint a széles szárnyú héja,
Midőn csirkét rábolni célja,
Vagy rá a cső nem puffra lő,
Ép oly irányt vesz mostan ő.

Teste könnyű feje nehéz,
Szárnya fityeg, mint köntösujj
Szokott, midőn nincs benne kéz.

Az első négy sor s az utolsó kifogástalan jambusi ritmust tüntet fel, de az ötödik és hatodik csak mint két-két teljes ütemű, ereszkedő ritmusú állja meg a helyét ekkép:

Teste könnyű | feje nehéz
Szárnya fityeg | mint köntösujj.

mint jambusi sorok nagyon is szabadok, különösen az ötödik.

Ilyen az „Aranyaimhoz“ című is. Nagyjában két-két ütemű ereszkedő sorokból állónak lehet venni, egyes sorok azonban sehogy sem illenek bele, mint ezek:

Sőt még ha é | *pen* moudanám
Akkor se hajt | *satok* reám,
Sőt akkor in | kább hijjatok.

mig jambusi soroknak teljesen beválnak. Ha pedig az egészet úgy tekintjük, mint jambusi sorokban írt verset, akkor megint más sorok rínek ki szörnyen a többiek közül. Az utolsó versszak pl. így hangzik:

Felelnék rá, | de hát minek?
Elhal számon | a felelet
Jó atyafi | hadd fizetek
Kérem azt a | kötlevelet.

Az első sor még hibátlan jambusi, de áztán mindegyik egy-egy fokkal rosszabb, ellenben mint kétütemű ereszkedő sorok fokonként jobbak lesznek.

Azonban tévednénk, ha ezt a változást a verselésben egyedül a műgond csökkenésének s elhanyagolásának tulajdonítanók; volt abban tudatos szándékosság is, vagy legalább is teljes jóhiszeműség az eljárás jogosultságát illetőleg. A régies alakok művelői csak a népdalokat, vagy régebbi költők népies jellemű verseit vehették mintául, azok közt pedig éppen nem túlnyomó számmal vannak a ritmus követelményeinek teljesen megfelelő alakúak. S voltak esztétikusaink is, kik népdalainkban nem láttak egyebet, mint több-kevesebb szótagú ütemekre (vagy amint ők nevezték: *metszetekre*) oszló sorokat s magát a tagoltságot — akár szabatos és következetes, akár nem — mint a magyaros verselés jellemző sajátosságát tüntetvén fel, ezzel a szabálytalanságot s következetlenséget mintegy szentesítették.

Csak természetes tehát, hogy akadt elég versíró, aki legkevesébbé sem tartotta hibának, ha csak olyan metszeteket alkalmaz verseiben, milyeneket népdalaink nagy részében találni s másra nem ügyelt; sőt még azt hitte, hogy éppen ezzel válik verse igazán magyaros zamatuvá.

Hogy azokban a versalakokban, melyeket évtizedeken át trochaeusi ritmusban szoktak írni, lassanként szintén mindinkább a hangsúlyos ritmust alkalmazták (a trochaeusi menet kisebb-nagyobb megőrzésével), az természetes következménye volt egyrészt a hangsúlyos verselés mód mindinkább való elterjedésének, másrészt az élénk ellenhatásnak az unottá vált túlságosan síma, erőltetett verseléssel szemben, mely kevéssel azelőtt divatban volt. Hasonlót mondhatunk a jambusi versekről is, ezekben sem mindennél pusztá pongyolaság a régi verseléstől való eltérés; találni sokban közülök majd inkább, majd kevésbé következetesen keresztülvitt szabályt s bennök azt a törekvést, hogy a magyar beszéd ereszkedő ritmusával ellenkező versalak is némileg a magyar hangsúly uralma alá kerüljön. Ugyanis nem ritka eset az ilyen újabb keletű jambusi verseknél, hogy inkább vagy kevésbé szabatos jambusi sorok közt olyanok tűnnek fel, melyek hasonló ütemekre oszlanak, mint a hangsúlyos ritmusúak, csak hogy ütemeikben a szótagok száma nem 4—4, 4—3, vagy 4—4—2 stb., hanem 5—4 (vagy 4—5), 5—3, 5—4—2 (vagy 4—5—2)¹ azaz együtt mindig egy szótaggal több, mint a hasonló ereszkedő ritmusú sorban, minek célja, úgylátszik, az, hogy a jambusi sort megnyitó súlytalan szótag hiánya pótolva legyen. Csak hogy aztán az ilyen ereszkedő ritmusú sorban éppen az hiányzik, a mi a jambust jambussá teszi.

Ilyenek pl. Kiss József sorai:

Állnak zordon | meredve égnek (4—5)
Mintha ujjal | fenyegetnének (4—5)

vagy:

Nézni a mint a | villó pára (5—4)
Szakadozott | fehér foszlánya (4—5)
Lingve, lengve | klsértő rajba (4—5)
Ráfekszik a | mocsártalajra (4—5).

(Dózsa György.)

Csak az utolsó sor tekinthető valódi jambusinak is.

Az ellenszenv a síma, folyékony versek ellen különösen a hatvanas években annyira el volt terjedve, hogy sokan valamely költeményben a szabatos formát inkább hibának nézték, mint erénynek s az ügyes verselőt nem sokra becsülték, mintha a formatisztaság csak más, becsesebb költői erények rovására eshetnék.

A hangsúlyos verselés elhatalmasodásának e szerint nem csak megtermékenyítő s teremtő hatása volt versköltészetünkre, hanem sok tekintetben romboló is. Ezt azonban nincs okunk sajnálni. Ha az egyhangú trochaeusi lejtés helyét majdnem teljesen az élénkebb, magyarosabb hangsúlyos ritmus foglalja el, azt inkább mondhatjuk nyereségnek, mint veszteségnek; valamint azt sem tekinthetjük bajnak, ha az ilyen versekben

¹ Hol öt szótag van egy ütemben, ott közülök kettő csak egy ütemrésznek vehető (vagy három kettőnek), a többi egynek-egynek.

gyakran nem tűnik ki világosan, szerzőjük tulajdonképpen trochaeusokat akart-e írni, vagy a hangsúlyos verselésnek hódolt e.

Egy-egy telivér trochaeusi, vagy félig-meddig trochaeusinak vehető sor itt-ott, ha különben a vers mindenben megfelel a ritmus követelményeinek, a költemény hangsúlyos ritmusát nem rontja meg s Arany sem kerülte mindenütt olyan lelkiismertes következetességgel a trochaeusi menetet, mint későbbi alexandrimusaiban (Buda halálában, Toldi szerelmében). Mily szépen megférnek egymással, pl.: „A rab gólya“ című költeményében az ilyen sorok:

	Felrepülne messze szállna	
	Messze, messze tengerekre	tiszta trochaeusok
az ilyenekkel	Árva madár, gólya madár,	
	Sose nő ki szárnyad ne várd.	tisztán hangsúlyosak.

A mi a jambusi sorok megromlását illeti, azt inkább sajnálhatják e versnem kedvelői. De vigasztalódhatnak. Legújabb költőink közül — a minden szabályt megvető verselők mellett — megint többen nagy előszeretettel s ügyességgel használják verseikben a jambusokat, úgy, hogy lassacskán már kissé sok is lesz a jóból.

A kik részben, vagy teljesen a hangsúlyos verseléssel élnek, kisebb-nagyobb szerencséivel követik nagy költőink példáit s itt-ott új alakokkal is gazdagították költészetünket, főleg a strófaalkotás tekintetében.

Egyre gyakrabban tűnnek fel legújabb időben a páratlan részű (^{3/8}) ütemekből álló versek hangsúlyos ritmusban, a milyeneket egyes régebbi minták után főleg én törekedtem meghonosítani, különféle változatokban.

Mutatványul álljon itt közülök néhány:

	Távol a világi zaj tól ¹
	Egyedül járva a bércz vado nát,
	Hol a szél üvöltve zúg —
	Százados fák sűrű lombjain át.
	S örvöngő futtában mint zuha tag
	Mélységbe szédül a hegyi pa tak,
	Térdeim megtörnek s a büszke főt
	Lehajtom mélyen az Isten e lőtt.
más:	Borostyán iszalag,
	Futóka komló
	Magányos kerti lak

¹ Itt s általában minden olyan sorban, mely *látszólag* páratlan számú páratlanrészű ütemekből áll, az utolsó két szótag két egyszerű (vagy egy összetett) ütemre terjed ki (a fentebbi sor ritmusát tehát csak az ilyen ütemezés tünteti fel híven: *Távol a | világi | zaj | tól* vagy: *Távol a világi | zajtól*). A egytagú ütemmel végződő ily nemű sorhoz pedig ritmikailag csak megfelelő szünet után kapcsolódik a következő: Magyarázata az V. szakaszban.

Falára | omló,
 Borítsd a | boldogok
 Lakára | lombod,
 Égi üdv | szállt ide,
 Ne bocsáss | soha be
 Emberi | gondot.

Ütemelőzővel : Oh | haljon el | ajkai|don
 A | hazugszó | mielőtt | megszüle|tett
 Hogy | puszta szó | néked a | hon
 Nem | hevíti | kebled a | honszere|tet.
 Ha | szerelmem | áthatja | szerelme|det
 Ha | egészen | tied va|gyok ;
 Mi | lényemnek | lénye. mi | valómmal | egy
 Nem | lehet, hogy | megtaga|dod.

más : Mint | távoli | dörgés
 A | gőzkocsi | zúg
 Jön | robogva, | dübörgve | tom | pán,
 Zöld | hársomon | halkan
 Hiis | szél suhan | át,
 Lány | altatót | susogva | lomb | ján.

Verstanaink az ilyen versekről nem szoktak említést tenni s Négyesy „A mértékes magyar verselés története” című művében azt állítja, hogy ilyenféle sorokat csak én magam írok hangsúlyos prozódiaival. Hogy nem áll egészen úgy, a hogy Négyesy mondja, ime a következők:

Sorok : Mögöttem | semmi | előttem | semmi
 S ez mind örökké | így fog már | menni. (Kiss J.)
 Valahol | messze | valahol | régen,
 Hol a dal | szent volt | s szent aki | mondta. (Szabolcska.)
 Lefelé | megyek a | hegyolda|lon (Dalmady.)
 Én magam | loptam | meg maga|mat (Erdélyi Béla.)
 Fölverték | menjen | libái|val (Lamperth.)
 Zokog a | szivemben | valami | bánat (Dézsi.)
 Ütemelőzővel : Oh | hiszen a | népnek egy | falata | sincs (Palágyi L.)
 A | pacsirta | fölöttem | körbe fo|rog
 A | természet | ölében | földre ro|gyok (Karafiát.)
 Versszakok : Valahol | messze | valahol | régen
 Megástak | egy sirt | temető | szélén
 Fája el|süppedt | hantja be|horpadt
 Ki nyugszik | ottan | azt én tu|dom csak
 Én tudom | csak. (Kiss.)

- más : Lefelé | megyek a | hegyolda|lon
 Nehezen | fáradtan | ingata|gon.
 Aludni | de jó lesz | a völgy ö|lén
 Nem bánom | ha fel sem | ébredek | én. (Dalmady.)
- más : Az apja | anyja | korán föl|keltek
 S kenyér ke|resni | munkára | mentek,
 Szobasa|rokba | kemény fa|lócán
 Mosolygva | szunnyadt | durva da|róczán
 Tán az | angyalok | körében | fenn ült.
 Tán ép | azoknak | ajakán | zendült
 Lelkét | vidítva | játszi | dal,
 Fölverték | menjen | libái|val. (Lampérth.)
- más : A | homlokod | habtisza | templomi | ének
 És | ragyogó | vers finom | ál|lad.
 Czi|kázó a|ranysáv || lány | szemöldö|köd,
 Drágagyöngy | nevet az | ajkad mö|gött
 És | ritmus a | lépted oly | szökkenő | könnyed. (Kaczér Illés.)
- más : Menj | távozz ri|valt a | férfi a | lányra
 Te voltál | éltem leg|csudásabb | álma,
 Ti|ed volt a | testem, | lelkem, a | vérem,
 Ő|riztelek | nappal | sok hosszú | éjen
 S most ez a | bérem. (Pártos Szilárd.)

A két utolsó versszak, mely liránk legutóbbi terméséből való, kissé szeszélyes keveréke a páratlan részű ütemekre oszló emelkedő és ereszkedő soroknak (ütemelőzővel és anélkül). Páratlan részű ütemekből álló sorokban van írva Zempléni Árpád „Bosszú“ című pályanyertes hosszabb elbeszélő költeménye is.

(Budapest.)

Torkos László.